

RECAİZÂDE MAHMUT EKREM'İN 'BÜLBÜL' REDİFLİ ŞİİRİ VE ONA YAZILAN NAZİRELER

Dr. Mehmet TÖRENEK*

Recaizade Ekrem, Tanzimat sonrası Türk şiirinde eski- yeni karşıtlığının tam ortasında yer alan bir şairimizdir. Yüzu yeniye dönük, ancak kendisi eski çizginin üzerinde duran biridir. Daha çok yenilerin yanında yer alan, fikirleriyle ve Talim-i Edebiyat, Takdir-i Elhan, Zemzeme III Mukaddimesi gibi eserleriyle yenilere yol gösteren, yeni edebiyatın ufkunu açan öncü kişiliği yanında, şair olarak eski şiir kültürüyle yetişmiş olmanın getirdiği bir benimsemişlik ve muhafazakârlık tavrı da hep devam etmiştir. Uzun müddet eski tarz şiirler yazmış, Abdülhak Hamid'le başlayan dostlukları sonrasında ise yeni şiire yönelerek birlikte yeninin öncüsü olmaya gayret etmişlerdir. Ancak Ekrem bu devrede de güçlü şiirler ortaya koyamamıştır.

Kişilerde var olan bu ikilik, eski yahut yeninin yanında yer alma, eskiye ısrarla bağlı kalarak yeniye karşı çıkma, yahut yeniye benimseyip eskiyi her yönüyle küçümseme, yok sayma tavrı, Tanzimat sonrası Türk edebiyatının ortak vasfı gibidir. Dönem içinde eser veren her şairde bu yaklaşımın izlerini görmek mümkündür. Şahıslar yanında, yayımlanan dergiler hatta gazeteler de benzer bir tavır alışını sürdürmüş, hep aynı çizgideki eserlere sahifelerini açmışlardır. Muallim Naci'nin Tercüman-ı Hakikat ve Saadet gazetelerinde sürdürdüğü edebi tavır bu noktada hatırlanabilir. Köklü bir şiir geleneğinin mirasçıları olarak, 1870'ler sonrasında şiirle, edebiyatla uğraşanların çıkardıkları, yahut etrafında toplandıkları edebiyat dergilerinde, başlangıçta eski şiire taraftarlık baskın iken, 1885'lerden sonra çıkanlarda yeni yahut batılı bir edebiyat taraftarlığı belirgin şekilde öne çıkmaya başlar.

1900'lere kadar, Servet-i Fünun sanatçıları da dahil olmak üzere, şiire başlayanlar hep eski tarz şiirler yazarak, nazireler kaleme alarak bu vadiye bir müddet gezindikten sonra, kendi şiir çizgilerini bulabilmişlerdir. Bu etkileşimde eski şiirin zenginliği ve köklü bir geleneğe sahip oluşu yanında, yaygın olan nazireciliğin şiiri sevenler için bir çıraklık eğitimi sayılabilecek egzersizlerinin de payı vardır. Usta şairlerin de zaman zaman seçtiği bu yol, bir nevi takdir ve iltifat niteliği taşımakta, hatta bir yarışı ortaya koymaktadır. Bu sebeple, asıl dikkatleri çeken, usta bir şairin kaleme aldığı bir şiire gösterilen ilgi, ona yazılan nazirelerdir. Bu eğilimde bir dikkati, şiir anlayışı noktasında ortak bir şeyleri paylaşımı, bir

* Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrt. Üyesi.

değer vermeyi yakalamak mümkündür. Ömer Faruk Akün bu bağlamda nazireyi, şiir dünyasının aktüelinde kalma olarak yorumlar.¹ Bu dikkatle bakıldığında, biraz önce sözünü ettiğimiz dönemde, bazı ortak çizgiler yakalanabilir. Özellikle Muallim Naci'ye dönemde yazılan nazirelerin çokluğu, bir mektep anlayışını oluşturmaya varacak boyuttadır.

Bu girişten sonra biz sözü, Recaizade Mahmut Ekrem'in "bülbül" redifli bir şiirine getirmek istiyoruz. Şiir, dönemin baskı özelliği itibariyle birçok yeniliği başlatan dergilerinden Hazine-i Evrak'ın 7. sayısında çıkar.(s.100) Mahmud Celâleddin Bey'in çıkardığı derginin kuruluş tarihi 1 mayıs 1297/ 13 mayıs 1881'dir. Aralıklarla 68 sayı süren yayın 1886'ya kadar devam eder. Derginin yazar kadrosunda yaşlı nesilden bürokrat mevkiinde kişiler ağırlıklı olmakla birlikte, daha genç nesilden Namık Kemaller, R. Ekremler, Hamidler de ön plânda yer tutarlar. Bu nedenle Hazine-i Evrak, eski ile yeninin karışımı bir yayın politikası izler. Akün bu tavrı "eklektik/ seçmeci" olarak niteler ve sade yenilik taraftarı şeklinde bir değerlendirmeyi doğru bulmaz.²

Recaizade Ekrem'in dergide "Hasbihal" adıyla yayımlanan şiiri şudur:

HASBİHAL

Garipser işiten dâsitânın ey bülbül
Garıbdır o kadar hâl ü şânın ey bülbül

Safâ-yı tab' ile bir âşık-ı tabîatsın
Ki taze taze çemendir mekânın ey bülbül

Çemende hande-i gül mü eden seni nâlân
Niçündür öyle demâdem figânın ey bülbül

Seninle hem-dem olursa becâ değil mi ki dil
Esîridir yine bir dil-sitânın ey bülbül

Ne dil-sitân ki anın râhına fedâdır hep
Bahâr-ı hüsn-bahâsı zamânın ey bülbül

Beni bitirdi bu sevdâ o za'fla ya senin
Nasıl tahammül eder aşka cânın ey bülbül

Bulunsa sende nazîri tahammül etmez idin
Benim dilimdeki derd-i nihânın ey bülbül

Çemen çemen ne için devr-i âlem etmezsün
Olup bahârına peyrev cihânın ey bülbül

¹ Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı", TDV. İslâm Ansiklopedisi, C.9, İst. 1996, s.406.

² Ömer Faruk Akün, "Hazine-i Evrak", TDV. İslâm Ansiklopedisi, C.17, İst. 1998, s.134.

Vatan bahâra müreccah mı sence de yoksa
Değil mi kâbil-i nakl âşiyânın ey bülbül

Senin bana sözüñü ben sana hitâb edeyim
Olup bu hisde dahî tercümânın ey bülbül

Bedel midir vatana bin cihân velev hepsi
Nazîri olsa riyâz-ı cinânın ey bülbül

Vatan muhibbi içinse vatanda yeksândır
Safâ vü kahrı bahâr u hazânın ey bülbül.

Bu şiir, yayımlanmasının ardından, şiir zevkleri farklı birçok şairi bir noktada buluşturur. Şiirin yayımını takiben başlayan nazire yazma modası, zamanla genişler ve dergide yayımlananlarla sınırlı kalmayıp dönemi içinde "edebi bir hadise" olur,³ hatta nazirelere nazireler yazılır.⁴ 13 şairin yazdığı nazireler içinde, en

³ Fevziye Abdullah, Muallim Naci ile Recaizade arasındaki anlaşmazlıklara değindiği makalesinde bu nazireleri edebi bir hadise olarak değerlendirir. Çünkü, olay sonrasında Naci taraftarları, tarzlerinde "bülbül"den bahseder olmuşlardır. ("Muallim Naci ile Recaizade Ekrem Arasındaki Münakaşalar ve Bu Münakaşaların Sebep Olduğu Edebi Hadiseler", Türkiyat Mecmuası, C.X, 1953, s.176) Ali Kemal de hatıralarında, konuyla ilgili daha farklı bilgiler verir. Naci taraftarlarının "zeczeme"yi "gıdık" kelimesiyle ima ettiğini, Naci'nin de bunu ifade etmesi üzerine bir tartışmanın başladığını, Hersekli Arif Hikmet Bey'in de bu sırada;

"Değil muvafık-ı âdâb Nağme-i Seher'in

Nedir bu zeczeme zabt et dehânın ey bülbül" beytini söyleyerek Ekrem Bey'i susturmak istediğini söyler.(Ömrüm,-yay. haz. Zeki Kunalp- İstanbul, İsis yay. 1985, s.42-43) Hersekli Arif Hikmet Bey isimli kitabında Metin Kayahan Özgül, aynı konuya değinerek bu beytin Hikmet Bey'in "Hasbihal-i Bera-yı Nefs-i Natıka" başlıklı ve "ey bülbül" redifli şiirinde bulunmadığını ifade eder.(Ankara, Kültür ve Turizm Bak. y.1987, s.57) Ancak Ali Kemal, bir sonraki sahifede aynı beyti Yenişehirli Avni Bey'e ait gösterir. Fakat söz konusu beyit, şairin "ey bülbül" redifli bir kasidesi olmasına rağmen, bu şiirde ve Avni Divanı'nın diğer şiirleri içinde de bulunmamaktadır.

⁴ Şiire dergide yazılan nazirelerin sayısı 13'dür. Bu sayıya nazirelere yazılan nazireler dahil değildir. Abdülhak Mührünisa Hanım ile Münif Paşa'nın şiirlerine bu çerçevede yeni nazireler yazılır. Hayret Efendi Abdülhak Mührünisa Hanım'ın gazelini taşır eder.(No:32) Trabzonî Hafız Mehmed Efendi de Münif Paşa'nın gazelini tahmis eder.(No:30) Derginin ikinci devresinde de Manastır Defterdarı Emin Efendi aynı şiire bir nazire söyler. (No:14, 16 Nis.1299, s.220) Dergide değil de, Bulgurluzade Rıza'nın Bedayi-i Edebiyye'sinde yer alan Hersekli Arif Hikmet Bey'in şiirinin yayımlandığı yeri ve zamanı tesbit edemedik. Şiir kitaba sade Hasbihal ismiyle girmiştir. Bir önceki dipnotta zikrettiğimiz ve Özgül'ün bahsettiği şiir de muhtemelen bu olmalıdır.(Dersaadet 1325, s.325-326) Şiiri, yukarıdaki tartışmaları göz önüne aldığımızda, nazireden çok bir iddia olarak da değerlendirmek mümkündür. İşte o gazelin bir beyti:

"Bu çâr-ı bağ-ı hevesde garîpsin hayfa

dikkat çekici isimler Abdülhak Hamid, kızkardeşi Abdülhak Mihrûnnisa Hanım ile Münif Paşa'dır. Derginin sorumlusu Mahmud Celâleddin Bey'in kendisi de nazire yazdığı gibi, ayrıca 28. sayıda nazireleri değerlendiren bir de yazı kaleme alır.

Divan şiirinde ayrı bir yeri ve önemi olan nazirecilik, birçok özellikle beraber, gelenek halinde sürüp gelmiştir. Bu durum ilk anda taklitçilik gibi görülürse de, şiir otoriteleri bu denemeleri böyle değerlendirmemişlerdir. Ancak nazirelerin orijinal şiiri aştığı da pek vaki değildir. Fikret, "Nazire-perdazlık" isimli makalesinde, nazire söylemenin "intihal" sayılmayacağını, taklid de olmadığını ifade eder. Ancak tanzir edilen eser, ekseriyetle nazirelerinden daima üstün, nazireler de aslı özelliğini kaybetmiş ikinci yahut üçüncü kopyasıdır, der.⁵ Bir benzetme, test etme çabası olarak adlandırılabilir bu yönüne birçok şair başvurmuştur. Başlangıç devresinde Ekrem'in kendisi de Fuzuli, Nef'i gibi eski şairleri örnek olarak şiirler kaleme almış, ayrıca Namık Kemal'e de nazireler yazmıştır.

Ekrem Bey'in yukarıya da aldığımız *Hasbihal* başlıklı gazeli 12 beyittir.⁶ Aruzun mefâilün feilâtün mefâilün feülün (fa'lün) kalıbıyla yazılmıştır. Şiirde eski edebiyatta yaygın olan ve kafiyede kolaylık sağlayan "an" sesi kafiye yapılmış ve ondan sonra gelen "-ın ey bülbül" sesi redif olarak tekrar edilmiştir. Haliyle "ey" edatıyla, şiir boyunca bülbüle bir seslenme vardır.

Bülbüle hitap, onu şiirde bir hikâyenin kahramanı olarak kullanma yeni değildir. Mehmet Kaplan, şiirin "hitabî" olmasını, Şeyhülislam Bahâî'nin "bülbül" redifli şiiriyle başlayan bir söyleyiş karakteri olduğunu söyler.⁷ Bülbül, divan şiirinin çok kullanılan bir mazmunudur ve klasikleşmiş aşk temasının bir başka kahramanı ve aşığını temsil etmektedir. Pervane, kumru mazmunları da aşığın aynı cinsten diğer sembolleridir. O aşkı için ölümü, feryadı, inlemeyi göze alan bir aşıktır. Sevgilisi ise güldür. Bu nedenle gülün dalına konmakta, gül bahçesinde ötmektedir. Gül-bülbül ikiliği böylece neredeyse destanlaşmıştır. Divan

Bilinmedi sıfat-ı nâm u şânın ey bülbül"

Dergide nazire sayılmayacak bülbül redifli başka şiirler de vardır. "Manzume" başlığıyla 30. sayıda yayımlanan Hafid Bey'in şiiri bunlardan biridir. Şiirde özellikle, şairin bülbül için kullandığı "şehid" istiaresi dikkat çekicidir:

"Kefeni gül varakının sūyu âbından olur

Sen gibi gül veremi şühedânın bülbül"

⁵ Tevfik Fikret, *Dil ve Edebiyat Yazıları* (Haz. İ. Parlatur), Ankara, Türk Dil Kurumu yay.1987, s.13

⁶ Ekrem Bey, bülbüle hitaben yazdığı ilk şiirine de *Hasbihal* adını kor. Şiiri, Viyana'ya tedavi için gittiği devrede, orada yazar. Şiirin sonunda 18 haziran 1291 tarihi vardır. Zemzeme l'e de bu adla girer. Dergide "Hasbihal" adıyla çıkan bizim üzerinde duracağımız bu şiir ise, kitapta "Diğer" adıyla yer alır.(Daha geniş bilgi için, bak: Recaizade M. Ekrem'in *Bütün Eserleri II*, (Haz. İ. Parlatur, N. Çetin, H. Sazyek), İstanbul, Milli Eğitim Bak. yay.1997, s.181-183)

⁷ Mehmet Kaplan, "Bülbül", *İslâm Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, Milli Eğitim basımevi 1961, s.833

edebiyatında bu çerçevede Gül ü Bülbül ismiyle mesneviler kaleme alınmış, bu mazmunla gazeller, sayısız denecek kadar çok beyitler söylenmiştir.

Ekrem Bey'in bülbül redifli bir şiir yazmasında, klasik şiirimizde bülbülün bilinen özelliği yanında, şairin sahip olduğu tabiat anlayışının da payı büyüktür. O daha Pejmürde'de yer alan bir mensuresinde tabiata olan düşkünlüğünü ifade ederken, kendini bülbül gibi hisseder: "Bülbül, güle değilse bahara... bahara değilse sehre... sehre de değilse mehtâba... ona da değilse elbette mehâsin-i eşyâdan her şeye âşıktır! Hele ben bülbül de olmadığım halde bunların hepsine birden meftûnum."⁸

Ekrem Bey, bu ilgisini bir başka mensuresinde, gülü bütün çiçeklerin, bülbülü de bütün kuşların sembolü olarak gördüğünü ifade ederken ortaya kor. Böylece şiirimizin çok kullanılan bir istiaresi, bir "anlam genişlemesine" uğramış olur.⁹ Ekrem Bey, sonraki yıllarda da bülbüle hitap eden şiirler yazmayı sürdürür. Zemzeme II ve III'de de şairin "Bülbül" başlıklı birer şiiri bulunmaktadır. Hatta Zemzeme III'de yer alan şiire de bazı nazireler yazılmıştır.¹⁰

Ayrıca şiirin yayımlandığı dergide var olan eski edebiyata bağlılık ve yakınlığın oluşturduğu havanın da bu yönelmede etkisi olabilir. Nitekim *Hasbihal*'den çok önce, daha derginin ikinci sayısında Ahmed Hamdi Efendi'nin kaleme aldığı "Bülbül" başlıklı bir yazıda, onun sesi, bulunduğu çevre, yuvasını yaptığı yerler, üremesi, ötmeye başlaması, kafeste beslenmesi gibi birçok konuda bilgi verilmektedir. İşte o yazıdan birkaç cümle: "Bülbülün sadâsı daima latîf ve sevimli olup bir kere icra ettiği nağmeyi bir daha tekrar etmez.", "Bülbül her türlü ötüşe muvaffak olduğu gibi, her türlü hissiyatı dahi ifadeye muktedirdir.", "..ötmesi sair kuşların hılâfına olarak gece vaktinde olduğundan bu da tesire gayet müsaadeli bir vakit olduğu gibi, yalnız olarak öttüğü cihetle sair sadâların intişarına mani olmadığından sadâsı kulaklara gayet hoş gelir.", "Bülbülün nağmesinin imtidâdı bazı kere yirmi saniye kadar sürer."¹¹

Böyle bir yazıyla başlayan bülbül muhabbeti, 4. sayıda da devam eder. Ekrem Bey'in *Hasbihal* şiiri de 7. sayıda yayımlanır. Onun da şiirde işlediği ana motifler aynıdır. Bülbülün aşıklığı, hikâyesinin destanlaşmış bulunması, sürekli fîğan etmesi, bahar ve çemenin bülbülün mekânı olması gibi. Ancak *Hasbihal*'de yeni olan vatan kavramıdır. Halk dilinde olan "Bülbülü altın kafese koymuşlar, ah vatanım demiş." sözünü çağrıştıran bir yaklaşımla, bülbüle cihanın baharına niçin peyrev olmadığını sorar. Yoksa vatan bin cihana bedel mi derken, dönemin bir dikkatini de şiire yerleştirmiş olur. Şiirin sonunda, "vatan aşığı için vatanın safâsı, kahrı, baharı da olsa, hazanı da olsa birdir." diyerek bütünüyle bu temaya döner. Gerçekte onun bülbülden hareketle vatan muhabbeti, bu şiirden altı sene önce

⁸ Pejmürde, 1311/ 1895, s.86-87 (İsmail Parlatır- Recaîzade Mahmut Ekrem, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi yayını 1995, s.121'den naklen)

⁹ aynı eser, s.124

¹⁰ bak: Abdülhalim Memduh, Sebât, No:6, 30 May.1302/ Bulgurluzade Rıza, Müntehabât-ı Bedayi-i Edebiyye, Dersaadet 1325, s.138-139

¹¹ Ahmed Hamdi, "Bülbül", Hazine-i Evrak, No:2, s.23

kaleme aldığı "Hasbihal"de daha yoğundur. Şair o şiirde "vatan-cüda" oluşun verdiği bir duyguyla, bülbüle "sen de benim gibi bir dertli misin?" diye sorar ve bu duyguları içeren iki mısrayı her dörtlüğün sonrasında nakarat gibi tekrarlayarak altı bendlik bir şiir ortaya kor.¹²

Şiirde bülbülün geleneksel mazmunu içinde öne çıkan aşk motifi, Ekrem Bey'in şiirinin de ana temasıdır. Ancak burada şair kendi gönlünü bülbülle "hem-dem" yapmakta ve onun gibi bir "dil-sitan"ın esiri olduğunu söylemektedir. Ardından bu sevdanın kendi gönlünü bitirdiğini söyleyerek, bülbüle aşka nasıl tahammül eylediğini sorar. Sonra hemen vazgeçmiş gibi, gönlümdeki "derd-i nihan"ın "nazîri" sende bulunsa, tahammül edemezdim der.

Hasbihal'i, muhteva olarak üç kısma ayırmak mümkündür. İlk üç beyitte bülbüle hitap ve onun aşık tabiatı, onu "nâlân" eden derdin sorulması söz konusudur. 4-7. beyitlerde ise şairin gönlü ile bülbül arasında benzerlikler kurulmakta, bülbüle hitapta bu karşılıklar sorulmaktadır. 8-12. beyitlerde ise bülbül-mekân ilişkisi öne çıkmaktadır. Çemeni, gül bahçesini ve bahar mevsimini bütünleştirerek bir vatan kuran bülbülün bu "âşiyân"ı ile vatan kavramı arasında bağ kurulmakta, vatan sevgisi teması öne çıkmaktadır.

Birçok nazire yazılmış olmakla birlikte, *Hasbihal* güçlü bir şiir değildir. Zaten Ekrem Bey'in şairlik tarafından çok hocalık yönü, estetik anlayışı kabul görmüş ve benimsenmiştir. Yazılan nazirelerin de şiirin gücünden çok, şairinin kişiliğinden kaynaklandığını söylemek, büyük bir iddia olmaz. Şiirde birçok kelime tekrarları vardır. Örneğin şiirin ilk iki mısrası "garip" kelimesiyle başlamaktadır. İkinci beytin ikinci mısrasında "taze" kelimesinin tekrarı da vezin gereği olmaktan öte bir fonksiyon taşımaz. İkinci beytin ikinci mısrasındaki "çemen" kelimesi de üçüncü beytin ilk mısrasında yeniden tekrar edilmektedir. Benzer tekrarı dört ve beşinci beyitlerde "dil-sitan" terkininde, altıncı ve yedinci beyitlerde "tahammül" kelimesinde, sekizinci ve dokuzuncu beyitlerde "bahar" kelimesinin tekrarında görmekteyiz. Ayrıca "ki", "velev", "dahi" edatları vezin gereği şiire girdiği gibi, soru ekleri ve kelimelerinin çokluğu da anlam yönünden şiiri zaafa uğratan kusurlardır. Hazine-i Evrak'da *Hasbihal*'leri eleştiren Mahmud Celâleddin de, en fazla Ekrem Bey'in şiiri üzerinde durur. İlk önce dikkati birinci mısradaki "dasitan" kelimesine çekerek, bunun kulağa hoş gelmediğini, ayrıca "hâl ü şan" terkininin "dasitan"la birlikte kullanılması dolayısıyla her ikisinin de garipsenmesinin hem hayalen, hem de "kelamen" temin edilemediğini söyler.¹³ Halbuki edebiyattan maksat, her hissi, her fikri okuyucuya hissettirmektir, der. Sonra çemende bülbülü ağlatmanın eski şairlerden ayrı bir yol tutmak gibi bir maksadı olmalı herhalde, diyerek ironik bir dil kullanır. "bahar-ı hüsn-bahâsı" terkinindeki vav-ı atfın kaldırılmasının da tarz-ı cedid olabileceğini, ama *hasbihalleri* her sınıftan insanın okuyabileceğinin göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade eder.¹⁴

¹² Recaizade M. Ekrem'in Bütün Eserleri II, s.181

¹³ "Her 'Hasbihal' İçin Bir Mülâhaza", Hazine-i Evrak, No:28, s.438

¹⁴ aynı yazı, s.440-441

Düşüncelerini Talim-i Edebiyat'tan yaptığı alıntılarla izaha çalışan Mahmud Celâleddin'in eleştirileri böylece daha çok fesahat noktasında yoğunlaşmış olur.

Ekrem Bey'in şiirine yazılan ilk nazire Abdülhak Mührünisa Hanımındır. Bu şiir, Ekrem Bey'in şiirindeki soruların cevabı gibidir. Edipler bülbülün tercümanındır ve "derd-i nihan" bilinmektedir. Ancak yine de dikkat bülbülün figanı üzerindedir. O, gülistanın rûhudur. Cennet kuşu olduğu için, bu bağ vatani olduğu halde, yine "garip"tir. Şöhreti alemler tutmuştur ve hikâyesi de hep söylenecektir. Şiirin en belirgin özelliği, bir hüznün, ince bir duyarlığın kendini hissettirmesidir:

"Olunca fevt sana yok mu bir bahâr-ı diğer

Adem midir acep son hazânın ey bülbül"

Abdülhak Hamid de şiirine "garip" kelimesiyle başlar. Farklılık olarak, sabah vakti bülbülün ötüşünü, namaz için bir çağrı olan ezana benzetir. Ayrıca, yuvasının belirsiz oluşunu, vatan sevgisinin bir örneği olarak değerlendirir. Yine onun gülle olan ilişkisi, aşk kıssalarının bir "nümûnesi", hem de "kadîm" bir nümunesidir. Güftelerinin işitilmemiş olduğunu, "levha-i tabiatte" kasidelerinin okunduğunu ifade eder. Bu hikâyeye ilgi duyduğunu da, "ehl-i dil"in bülbülün "makalinden" teessür duyduğunu söyleyerek, kendisini de bir ehl-i dil olarak vasıflandırmış olur.

"Teessür etmedir ehl-i dil makalinden

Gerektir olmalı bir dil-sitânın ey bülbül."

Münif Paşa da, yine âh u figanın varlığını sorgulayarak başlar. Ancak bu bülbülün kaderidir. Sonra bağda, kadir bilir biri de bulunmamaktadır. Ayrıca tasavvufi bir yaklaşımla, çemendeki her yaprağın zikrettiğini belirtir. Bülbül de zikredenlerdendir ve sesinin belâğ oluşuyla dikkatleri çeker. Bu nedenle, hoş edalı bu hatibin minberi gül fidanına kurulmuştur. Böylece, o da bülbülü hatibe benzetmiş olur:

"Nihâl-i gülden olur minberi senin gibi

Hatib-i hoş-sûhen ü hoş-edânın ey bülbül"

Münif Paşa, bülbülün aşk yolunda pervaneyeye benzetilmesini de hoş bulmaz. Pervane, suskun bir aşkıdır. Son beyitte Paşa mahlasını kullanır ve nağmesinin tesiriyle bülbülü övmeye başladığını söyler. Münif Paşa, 24. sayıda yayımladığı bu gazeli eksik bulmuş olacak ki, bir sonraki sayıda, ilk beyitten sonrasına üç beyit daha ilave ederek, şiirini "temdid" eder.

Mahmud Celâleddin'in naziresi de aynı çerçevede kalır. Gülün acımasızlığından, bülbülün figanla kendini bitirdiğinden bahseder. Farklı olan, goncaların soluşunu bülbülün "figan u nâliş"ine bağlayarak şairin bir hüsn-i talil yapmasıdır. O da şairlere sitemler eder, kuş dilini anlamadıklarından bülbülün figan ettiğini belirtir:

"Figânın kuş dilidir anlamazlar ânı şâirler

Çekersin böyle dâim cevri devrânın ey bülbül"

Bu tanınmış imzaların ardından, Raşid Efendi bir nazire söyler. Bunu Sırrı Paşa'nın izler. Her ikisinde de yine "ah u figan"ın nedeni sorulmakta, bu destanın hep söylendiği vurgulanmaktadır. Sırrı Paşa da yine bir "hatip" benzetmesi yapar. Ayrıca bülbülün ötüşündeki "hüsn-i edâ"yı bir "sihr-i halâl" olarak değerlendirerek,

asıl edebiyatın bu eda olduğunu söyler. 27. sayıda yer alan Hamîd Beyefendi'nin naziresi ise, olumsuz bir yaklaşımla başlamaktadır. Bülbülün figanı duyulmamaktadır. Ardından sorular gelir. Sonra şair kendisiyle bülbül arasında benzerlik bulur birçok şair gibi. Bu ayrılığın da bir hikmeti vardır, o da geçecek, yine bahar günleri gelecektir. Şiir boyunca hep tasavvufî bir yaklaşım içinde olan Hamîd Bey, altıncı beyitte bu edadan farklı olarak hamasî bir tavır takınır ve gülistanı "âh ile" yakmaktan bahseder.

"Sen gonceye hasret-keş ben de bir gonce-feme

Yakalım eşcârını âh ile gülistânın ey bülbül"

Kâzım Paşa da yine bülbülle kendi gönlü arasında ilgi kurar. Gül bahçesini yuva edinelerin canı hep diken üstünde olsa da, kuş diliyle "lisân-ı hâl" olmaktadır. Ayrıca, kendine nisbet edilenlerle bülbülün hiç alakası yoktur. Onun destanı farklıdır ve tek yapraklı destanı yazılsa binlerce kitap olurdu, der. Böylece yeni terkiplerle yepyeni dikkatler ortaya koymayı başarır. Leyla Hanım ise başka bir cephesinden yaklaşır bu "dasitâna". Bu dili anlarsa ancak gül anlar, der. "Sayebani" gül olanın zamanı da "hoş" geçer. Şairin kalemi bülbülün bu "hazin" hikayesinin tercümanı olmayı diler. Haliyle yeni bir yaklaşım, onda da pek görülmez.

Nezih Bey'in ise, naziresi de bilinen mazmunların dışına pek çıkmaz. 32. sayıda yer alan Hayret Efendi ile Bahri Bey'in nazireleri de yine benzer benzetmeler çevresinde ezan, figan, derd-i nihan kelimeleri üzerine şekillenmiştir.

Derginin ikinci devresinde karşılaştığımız Said Paşa'nın naziresi ise, aynı dönemde yazıldığı halde, bir yıl sonra yayımlanma imkânı bulabilmiştir. Bu nazire de aynı mazmunlar çevresinde döner. Ancak bu gazelde dikkati çeken yaklaşım, Leyla Hanım'ın gazelinde olduğu gibi, figanı dolayısıyla bülbülün kınanmasıdır. Bu nedenle şair, bülbüle adeta, sen sus da ben söyleyeyim der.

Sonuç olarak, divan şiirinin bir mazmunu olarak işlenen gül-bülbül beraberliği üzerine kurulan *Hasbihal* şiiri, Ekrem Bey'in kişiliğinden kaynaklanan bir etkiyle, yayımlandığı devrede bir ilgi odağı olmuş ve ardından aynı çerçevede nazirelerin yazılmasına yol açmıştır. Ne Ekrem Bey, ne de diğerleri çok yeni bir söyleyişe varamamış, alışılmış ve kalıplaşmış söyleyişin dışına çıkamamışlardır. Bazı beyitlerde yakalanan yeni imajlar ise, bütün şiiri kurtaracak bir söyleyiş genişliğine sahip değildir. Sembolün sınırlı oluşu, farklı benzetmelerle söze yeni açılımlar katmaya zorlamıştır şairleri. Ancak öncekilerin çizgisinden bir ayrılma değildir bu ve ayrılmaya da türün tahammülü yoktur döneme itibarıyla. Kısacası söylenenler, bilinen bir destanın yeniden okunmasından öteye geçememiştir. Tabii başta da temas ettiğimiz gibi, Ekrem Bey'in aşamadığı çizgiyi başkalarının aşması, nazirecilikte pek rastlanan örneklerden değildir.

Nazireler:

Ekrem Beyefendi'nin Hazine-i Evrak'da mahfuz olan 'Hasbihal' namındaki manzûmelerine nazire:

Edîbler oluyor tercümânın ey bülbül
Niçin bilinmeye derd-i nihânın ey bülbül

Bitirdi cân figânın bizi ne sırdır bu
Acep nühufte midir anda cânın ey bülbül

Bir öyle şevk verirsin ana hayâta şebîh
Ki rûhısın denilir gülistânın ey bülbül

Eder nümüne beyâbânı bağ-ı mânâya
Hüdâ bilir ki ne dildir figânın ey bülbül

Garîpsin vatanınken bu bağda gûyâ
Cihânda bir kuşusun sen cinânın ey bülbül

Yüzü gülünce kadar goncalar açıp çemenin
Sabâ gibi güzer eyler zamânın ey bülbül

Olunca fevt sana yok mu bir bahâr-ı diğér
Adem midir acaba son hazânın ey bülbül

Bu dem ki şöhre-i gülzâr-ı âlem olmuşsun
Revâ mı kalmaya nâm u şânın ey bülbül

(Abdülhak Mührünnisa Hanım, No:19, s.302-3)

*

Nazîre-i Hasbihal

Garîp-ter görünür hâl ü şânın ey bülbül
Garîp gelmese bilsek lisânın ey bülbül

Namâz vakti gelir fikr-i şâirâne için,
Alessabâh ne hoşdur ezânın ey bülbül

Vatan muhabbetine bir nişânedir ulvi,
Zalâm içinde olan âşiyânın ey bülbül

Yazıldı safha-i nazma hezâr kıssa-i aşk
Nümûne gülle senin dâsitânın ey bülbül

Nazîreler ne kadar olsa âşıkâne dahî,
Olur mu aynı sizin mâcerânın ey bülbül.

Duyuldu nevhâların, fecr subh oldu,
Kadîmdir o kadar hânedânın ey bülbül.

Bugünkü tarz-ı edebden olur gibi dem-zen,
Nevîndir yine tarz-ı beyânın ey bülbül.

Bütün o güftelerin nâ-şinîdedir her dem,
Olur semâna vâsıl cihânın ey bülbül.

Kasâidin okunur levha-i tabîatte,
Garîb şâiri geldin Hudânın ey bülbül

Sen olduğun gibi meftûn-ı hande-i kudret,
Senin de biz olalım âşıkânın ey bülbül.

Teessür etmededir ehl-i dil makalinden
Gerektir olmalı bir dil-sitânın ey bülbül.

Sükût içinde bütün kâinat sen bir kuş,
Gönül hevâsını söyler figânın ey bülbül.

(Abdülhak Hâmid, No:20, s.310-11)

*

Ekrem Beyefendi'nin tanzim ve Abdülhak Mührünnisa Hanımefendi ile Abdülhak Hamid Beyefendi taraflarından tanzîr buyurulan 'Hasbihal'e Münif Paşa hazretlerinin nazîreleridir:

Nedir çemende bu âh u figânın ey bülbül
Yazık ki böyle geçer hep zamânın ey bülbül

Enîn ü âh ile perde-derîde bir gül için
Aman fedâ olacak kuşca cânın ey bülbül

Nühufte dâmeni altında hârdan hançer
O seng-dil dökecek sanki kanın ey bülbül

Kitâb-ı sad-varâk-ı gülde mi okursun sen
O âşıkâne edâ dâsitânın ey bülbül

Ederdi berk-i gülü ferş-i âşiyâne sana
Olaydı bağda bir kadr-dânın ey bülbül

Çemende sun'-ı Hakkı gerçi her varak söyler
Senin belîğdir amma beyânın ey bülbül

Nihâl-i gülden olur minberi senin gibi bir
Hatîb-i hoş-sûhen ü hoş-edânın ey bülbül

Tarîk-i aşkda pervâne hamûş u nîzâr
Olur mu hiç senin hem-inânın ey bülbül

Bu şevk-i taze ile pîr-i mutribânsın sen
Nola olurlar ise peyrevânın ey bülbül

Çemende düşse eğer bana zıll-ı şehbâlin
Çeker mi minnetini dil hümânın ey bülbül

Gınâ-yı tab'dan altın kafeste olsan da
Yine gözünde uçar âşiyânın ey bülbül

İşitti nağmeni gülşende oldu kilik-i Münîf
Kemâl-i şevk ile şâbâş-hânın ey bülbül
(No:25, s.385-86)

*

Hasbihale Nazîredir

Dilinden olmuş âzurde belâ-keş cânın ey bülbül
Acep rahm eylemez mi ol gül-i handânın ey bülbül

Figân u nalişinle sen sarardın goncalar soldu
Bitirdi hem gülü hem kendini efganın ey bülbül

Olup bir yâra âşık sen de gördün cevri ü ağyârı
Rakîbândır dikenler goncadır cânânın ey bülbül

Duyulmaz bir zamân sîytin bahâr eyyâmı geldikte
Gider birden dilinden sabr ü sâ mânın ey bülbül

Figânın kuş dilidir anlamazlar ânı şâirler
Çekersin böyle dâim cevri devrânın ey bülbül

Sirişk-efşân olur gül nâlişinle jâle şeklinde
Ne âşksın ki olmuş gül dahî giryânın ey bülbül
(Mahmud Celâleddin, No:26, s.408-09)

*

Kapı kethüdası Râşid Efendi tarafından 'Hasbihal'e söylenen nazîredir:

Huzûr-ı gül idi daim mekânın ey bülbül
Sebep ne âhla geçti zamânın ey bülbül

İrer nihâyete ehl-i figânın efgânı
Senin tükenmedi gitti figânın ey bülbül

Ne çıktı minber-i aşka dahî ne çıksa gerek
Misâli sen gibi bir hoş zebânın ey bülbül

Miyân-ı ehl-i vefâda misâl-i pervâne
Cihânı tuttu senin gibi sît ü şânın ey bülbül

Çemende âyet-i aşkı güle eder tefsîr
Nihâl-i nahl-i gül üzre beyânın ey bülbül

Hazân-ı fasl u bahârî gelür geçer dehrin
Hemîşe dilde gezer dâsitânın ey bülbül

Firâş-ı haba yatırdı o gül-femi (Râşid)
Biraz bu bağda tutsun lisânın ey bülbül.

(No:27, s.422)

*

Sabık Trabzon Valisi Sırrı Paşa Hazretlerinin 'Hasbihal'e nazîre-i zarîfâneleridir:

Nihâl-i gülde olunca mekânın ey bülbül
Niçin figân ile geçsin zamânın ey bülbül

Hurûş-ı cû-yı bahârî mi hande-i gül mü
Eden bu rütbe müessir figânın ey bülbül

Gülün solar dökülür taze berki yine
Süren safâsını sensin cihânın ey bülbül

Hatîb-i minber-i irfânısın gülistânın

Nevâ-yı subh-demindir ezânın ey bülbül

Revâ denirse bu hüsn-i edâya sihr-i helâl
Hacîl eder üdebâyı beyânın ey bülbül

Olurdu belki devâ-sâz gonce femler ana
Bilirse nolduğu derd-i nihânın ey bülbül

Var ise sensin o devlet kuşu hakîkate
Bir adı çıktı eğerçi hümânın ey bülbül

Hadîs-i aşkına pervâne olmaz elbette
Olursa hâmem olur tercümânın ey bülbül.

(No:27, s.421-22)

*

Hamîd Beyefendi tarafından nazîre-i 'Hasbihal' olarak söylenmiştir:

Niçin gelmiyor gûşuma figânın ey bülbül
Yoksa terk mi eyledin mekânın ey bülbül

Gülistân o gülistân ammâ ki vakt-i hazân
Bozdu mu bâd-ı vezân âşiyânın ey bülbül

Olurduk seninle dem-sâz bu cây-ı cân-fezâda
Ne şîrin-beyân idi zebânın ey bülbül

Neydi o te'sîr-i latîf ki o bang-ı seher-gâh
Ta cânına değerdî âşıkânın ey bülbül

Ne garîb hâldir bu ki zamân-ı firkatte
Sükût ile geçmiyor şebânın ey bülbül

Sen gonceye hasret-keş ben de bir gonce-feme
Yakalım eşcarını âh ile gülistânın ey bülbül

Gülistânın da ne cürmü var o da biz gibi gam-hûr
Elbette bir hikmeti var bu hicrânın ey bülbül

Şüphesiz bu dem de geçer oluruz yine dil-şâd
Kemâl-i lutfi ile rahmânın ey bülbül

Gelince fasl-ı bahâr ederiz azm-i gülzâr
Oluruz hem-nişîni bir gonce dehânın ey bülbül

Sen de âşık-ı sun'-ı Hak'sın ki nihâl-i gülde
Lâ-şek senâ-hânısın yezdânın ey bülbül
(No:27, s.423-24)

*

**Zurefâ-yı asrdan ve ferikân-ı kiramdan Kâzım Paşa Hazretlerinin
'Hasbihal' için söyledikleri beîğâne bir nazîredir.**

Olursa gülbün-i huld âşiyânın ey bülbül
Durur yine diken üstünde cânın ey bülbül

Bu kuş diliyle edersin cihâna bast-ı makal
Lisân-ı hâlimi âyâ lisânın ey bülbül

Çemende sun'-ı celîle delîl lâzım ise
Yeter tebessüm-i gülle figânın ey bülbül

Bu mürğ-zârda yoktur sana şemîm-i visal
Harîm-i sadr-ı gül olsa mekânın ey bülbül

Şerâr-ı ahker ile berk-i verd terkîbidir
Seninle nisbeti pervâne-gânın ey bülbül

Dağıldı hırmen-i çeşmimde dâne-i eşkim
Değince cânıma berk-i zebânın ey bülbül

Çekip piyâle-i gülden şarâb-ı şebnem-i aşk
Süren safâsını sensin cihânın ey bülbül

Olurdu metn-i gülistân gibi hezâr kitâb
Yazılsa yek-varak dâsitânın ey bülbül

Çevirdi mastaba-i sûmenâta gülzârı
Nedir bu nâliş-i âteş-feşânın ey bülbül

Bu hâr-zâr-ı fenâda misâl-i Kâzım-ı zâr
Geçer medîha-i gülle zamânın ey bülbül
(No:28, s.435-36)

*

Nazîre-i 'Hasbihal'

Edîbler olamaz hem-zebânın ey bülbül
Bilirse gül bilir ancak lisanın ey bülbül

Nihâl-i gül olıcak sâyebânın ey bülbül
Çemende hoş geçer elbet zamânın ey bülbül

Seni bu mertebe sermest ederse nûkhet-i gül
Anın da cânına işler figânın ey bülbül

Bahârda nağimen dinlemek sever âlem
Hazân erince okur dâsitânın ey bülbül

Garîb âşıkâ nisbetle bahtlısın ki senin
Geçer vatanda bahâr u hazânın ey bülbül

Hayâl-i yâd-ı hazîninle 'hasbihal' ederek
Diler ki hâmem ola tercümânın ey bülbül.

Leylâ Hanım, No:29, s.452

*

Sâbık Konya Mektupçusu Nezîh Bey'in 'Hasbihal'e söylediği nazîredir:

Şükûfe-zâr-ı safâ âşiyânın ey bülbül
Niçin enîn ile geçsin zamânın ey bülbül

Aceb müfessir-i hüzn ü elemdir ehl-i dile
Hezâr sayfa sezâ dâsitânın ey bülbül

Vücûd-ı mûr misâli bu rûtbe ta'zîbin
Fakat medâr-ı sirişk-i revânın ey bülbül

Gönülde yaralar açtı nidâ-yı firkatle
Şu kuşca cânâ ezâ vü ziyânın ey bülbül

Geçer mi bir gül ile mevsim-i bahâr yazık
Hemîşe gonce mi vird-i zebânın ey bülbül

Safâ-yı bûy-ı vefâ gülde mi ararsın sen
Muhâl-ı mahzı temenni beyânın ey bülbül

Zevâl-i hâl-i hazînin için terakkubu var
Benim gibi nice pîr ü civânın ey bülbül.
(No:30, s.476-77)

*

Hayret Efendi'nin 'Hasbihal' için söyledikleri nazîre-i zarîfâneleridir:

Olursa şâd revâdir revânın ey bülbül
Ki gonca-femler okur dâsitânın ey bülbül

Ne aşkdır bu ki isminde yârı terk etmez
Anılsa gül anılır nâm u şânın ey bülbül

Şitâda ismin anılmakla bir bahâr oluyor
Tasavvur eyleyemem ben hazânın ey bülbül

Düşer mi şevketine hüsrev-i gülün bu aceb
Ki hâr u hasdan ola âşiyânın ey bülbül

Nümûnedir o mehimden ızârın ey gonca
Nişânedir elemimden figânın ey bülbül.
(No:32, s.510)

*

Ashâb-ı iktidârdan Bahrî Beyefendinindir:

O rütbe fecrde dil-sûz ezânın ey bülbül
Duyunca gül bile ağlar figânın ey bülbül

Gönül unutmuş idi derd-i hicr-i yârı yine
Getirdi hâtıra berk-ı zebânın ey bülbül

Güle bakıp nagamatın füzûn-ter et ki senin
Cihânda bağ-ı iremdir mekânın ey bülbül

Beni bitirdi senin bu sadâ-yı dil-sûzun
Daha tükenmedi derd-i nihânın ey bülbül

Figân aceb seni tahlîs eder mi hicrândan
Anın için mi üzûlmekte cânın ey bülbül

Hevâ-yı aşkla bu gülşene niçin geldin
Senin de böyle geçer gül zamanın ey bülbül.
(No:32, s.511)

*

Mardin mutasarrıf-ı sabıkı saadetlü Saîd Paşa Hazretlerinin geçen sene söyledikleri bir nazîredir:

Tükendi fasl-ı gül ü gülsitânın ey bülbül
Tükenmez oldu senin dâsitânın ey bülbül

Rakîb zîver-i destâr eyledi gülü sen
Terânelerle geçirdin zamânın ey bülbül

Hazân gülşeni berbâd eyliyor hâlâ
Senin terennüme mâil lisânın ey bülbül

Bu sît ü şânı anın sâyesinde bulmuşken
Gülün yanında nedir şu figânın ey bülbül

Teşekkür eylemedim sâye-i nihâl-i güle
Sezâ yakarsa hazân sâyebânın ey bülbül

Neden bu şâibe-i iftirâk nâlende
Harîm-i gülde iken âşiyânın ey bülbül

Biraz da nağme-i kilik-i Saîd'i gûş eyle
Yorulmadı mı nevâdan dehânın ey bülbül.
(No:13, 20 Nisan1883, s.193-194)